

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində nəşr olunmuşdur

Published within grant project of the Science Development Foundation
under the President of the Republic of Azerbaijan

Təvəkkül Əliyev, Bəhlul İbrahimli, Gülanə Əliyeva
Tevekkul Aliyev, Bahlul Ibrahimli, Gulana Aliyeva

QARABAĞDA NƏRGİZTƏPƏ ABİDƏLƏR KOMPLEKSİ

THE COMPLEX OF NARGIZTEPE MONUMENTS IN KARABAKH

BAKİ – ELMİN İNKİŞAFI FONDU – 2017

BAKU – SCIENCE DEVELOPMENT FOUNDATION – 2017

Rəyçilər:

Qoşqar QOŞQARLI, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Səfər AŞUROV, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

T.R.Əliyev, B.İ.İbrahimli, G.İ.Əliyeva. QARABAĞDA NƏRGİZTƏPƏ ABİDƏLƏR KOMPLEKSİ. – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2017. – 96 səh.

Bu kitabça Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu tərəfindən qrantların verilməsi üzrə 2013-cü ildə keçirilmiş beynəlxalq xarakterli 2-ci “ŞUSA QRANTI” müsabiqəsinin (EIF/MQM-2-Shusha-2013-3-(9)) qalibi olmuş “Dağlıq Qarabağda Nərgiztəpə arxeoloji abidələr kompleksi” adlı layihənin yerinə yetirilmə planı və mərhələlərinə uyğun olaraq nəşr olunur. Layihənin məqsədi bu kompleksə daxil olan yaşayış yerlərinin, qəbir abidələrinin, müdafiə və digər tikililərin mədəni-xronoloji çərçivəsini, Qarabağın digər sinxron abidələri arasında yerini, lokal xüsusiyyətlərini, daşıyıcılarının mənsubiyyətini, təsərrüfat həyatını, iqtisadi və mədəni əlaqələrini, dünyagörüşlərini araşdırmaqdır. Nərgiztəpədə aparılan ilkin tədqiqatlar təkcə Qarabağda deyil, həm də bütövlükdə Azərbaycanda qədim və orta əsrlərdə gedən etno-mədəni prosesləri, o cümlədən xalqımızın təşəkkül prosesini, mədəni irsdəki varisliyi izləməyə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində çap olunmuşdur:

Qrant № EIF/MQM-2-Şuşa-2013-3(9)-10/03/5

Published within the grant project of the Science Development Foundation under the President of the Republic of Azerbaijan:

Grant № SDF/JGC-2-Shusha-2013-3(9)-10/03/5

Bu əsər 13 mart 2014-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu tərəfindən Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyində qeydiyyatdan keçirilmiş və əsərin qeydiyyatı haqqında 8011 nömrəli Şəhadətnamə (qeydiyyat nömrəsi: 04/C -7497-14) verilmişdir.

This work was registered at the Copyright Agency of the Republic of Azerbaijan by the Science Development Foundation under the President of the Republic of Azerbaijan on March 13, 2014 and the Certification has been issued with number 8011 (registration number 04 / C-7497-14).

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Elmi Şurasının 2015-ci il 27 aprel tarixli iclasının (pr. № 5) qərarı ilə də kitabçanın çapı tövsiyə olunmuşdur. Publication was also recommended by the decision (minutes number 5) of the meeting of Scientific Council of the Institute of Archaeology and Ethnography of the ANAS dated 27 April 2015.

ISBN: 978-9952-516-05-0

© Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2017
© T.R.Əliyev, B.İ.İbrahimli, G.İ.Əliyeva, 2017

MÜNDƏRİCAT / CONTENTS

GİRİŞ.....	4	PREFACE.....	4
NƏRGİZTƏPƏ.....	9	NARGIZTEPE.....	9
ANTİK NEKROPOLDA YOXLAMA QAZINTILARI.....	20	EXPLORATORY DRILLING IN THE ANTIQUE NECROPOLIS.....	20
NƏRGİZTƏPƏDƏ TÜRK-AVŞAR QƏBİRİSTANLIĞI.....	26	THE TURKIC-AVSHAR CEMETERY AT NARGIZTEPE.....	26
NƏRGİZTƏPƏ KOMPLEKSİNƏ DAXİL OLAN DİGƏR ABİDƏLƏR.....	41	OTHER MONUMENTS OF THE NARGIZTEPE COMPLEX.....	41
İLKİN NƏTİCƏLƏR.....	48	PRIMARY RESULTS.....	48
ƏDƏBİYYAT.....	50	LITERATURE.....	50
İLLÜSTRASIYALAR.....	51	ILLUSTRATIONS.....	51

GİRİŞ

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı maddi irsin – tarix və mədəniyyət abidələrinin zənginliyi ilə seçilir. Bu abidələr hələ XIX yüzilliyin sonlarından əcnəbi səyyah və tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Ötən əsrdə isə Qarabağa çoxcaylı arxeoloji ekspedisiyalar təşkil olunmuş, Azıx və Tağlar mağara düşərgələrində (Xocavənd rayonu), Qaraköpəktəpə (Füzuli rayonu), Leylatəpə, Üzərliktəpə (Ağdam rayonu) yaşayış məskənlərində, Şərifan şəhər yerində (Zəngilan rayonu), Xocalı kurqanlarında və b. abidələrdə fundamental tədqiqatlar aparılmışdır. Yerli mütəxəssislərlə yanaşı, uzun illər Qarabağ abidələrini öyrənmiş rus (akademik İ.İ.Meşşaninov, A.A.İyessen, V.P.Lyubin), alman (E.Resler, Y.İ.Qummel), hətta erməni (K.X.Kuşnareva, O.A.Danielyan) tarixçiləri dənə-dənə bu abidələri Azərbaycan xalqının maddi irsi kimi dəyərləndirmişlər. XX əsrin II yarısında Azərbaycanın tanınmış alimləri –

PREFACE

The Karabakh region of Azerbaijan stands out by its very rich historical and cultural monuments – material heritage of our nation created throughout the centuries. These monuments attracted the attention of foreign travellers and researchers already at the end of the 19th century. Several expeditions were organized to Karabakh, and fundamental researches were carried out in the Azykh and Taghlar cave camps (Khojavend district), in Qaraköpek Tepe (Füzuli district), Leyla Tepe and Üzerlik Tepe (Ağdam district) settlements, in the Khojaly kurgans and at other monuments in the 20th century. Local experts as well as historians studied the Karabakh monuments for many years, among them Russian (academician I.I.Meshchaninov, A.A.Iessen, V.P.Lyubin) and German (E. Roesler, Y. Gummel) scholars, even Armenian scientists (K. Kushnaryova, O.Danielian) have assessed these monuments as material heritage of the Azerbaijani people. In the second half of the 20th century the well-known

Nərgiztəpənin şərqdən görünüşü
A view of Nargiztepe from the eastern side

M.Hüseynov, İ.Nərimanov, Q. İsmayılov, R.Göyüşov, H.Cəfərov, Ə.Cəfərov və b. Qarabağın Paleolit, Eneolit, Tunc, Erkən Dəmir, Antik və Orta əsr abidələrini ardıcıl olaraq tədqiq etmişlər. Əldə edilən nəticələr nüfuzlu elmi nəşrlərdə, o cümlədən Moskvada dərc edilən fundamental 20 cildlik “SSRİ Arxeologiyası”nın ayrı-ayrı bölmələrində öz əksini tapmışdır.

Qarabağın dağlıq, dağətəyi və düzən hissələri arasında tarixən sıx mədəni-təsərrüfat bağlılığı olub. Bu isə həmin ərazilərdə ibtidai dövrdən üzü bəri məskunlaşmanı şərtləndirən amillərdəndir. Tədqiqatlar Qarabağın təkcə Azərbaycanın deyil, eyni zamanda dünyanın qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olduğunu göstərir. Təsadüfi deyildir ki, Qafqazda erkən əkinçi-maldar tayfalara məxsus məskənlərin qalıqlarına daha çox məhz Mil-Qarabağ bölgəsində rast gəlinir. Ön Asiyanın inkişaf etmiş cəmiyyətləri ilə qarşılıqlı münasibətlər quran həmin tayfalar yüksək mədəniyyətə sahib idilər. Qazıntılar zamanı əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələri bölgədə formalaşan Quruçay-Köndələnçay, Neolit-Eneolit, Kür-Araz, Göyçə-Üzərlik və Xocalı-Gədəbəy arxeoloji mədəniyyətləri ara-

Azerbaijani scholars M. Huseynov, I. Narimanov, Q. Ismailov, R. Goyushov, H. Jafarov, A. Jafarov and others investigated the Paleolithic, Chalcolithic, Bronze, Early Iron, Antique and Medieval monuments of Karabakh. Their results were published in prestigious scientific journals, including the individual sections of the fundamental 20 volume “The USSR Archaeology” printed in Moscow.

The fact that historically there were close cultural and economic ties between the mountains, the foothill zone and the low-lying parts of Karabakh is a factor that proves the settled occupation of those areas since the times of early sedentary communities. Investigations show that Karabakh is one hotspots of early sedentary cultures, not only in Azerbaijan, but also of importance in the wider world. It is no coincidence that remains of early farming settlements in the Caucasus can be found namely in the Mil-Karabakh region. Those tribes who maintained relations with the developing societies of Western Asia had a high cultural standard.

The artefacts found during the excavations demonstrate the strong continuity among the Guruchay-Kondelenchay, Neolithic-Chalcolithic, Kura-Araxes,

sındakı varisliyi bir daha nümayiş etdirir. Bölgədəki hər bir abidənin bu mədəniyyətlərin təşəkkülündə özünəməxsus rolu vardır.

XX əsrin sonlarında erməni silahlı qüvvələri Qarabağın dağlıq hissəsini və ona bitişik ətraf rayonları zəbt etdilər. Bu işğal nəticəsində yüzlərlə kənd və qəsəbə, şəhərlər viran edilib dağıldı, dinc əhaliyə qarşı soyqırım törədildi, minlərlə insan yurd-yuvasından didərgin salındı. Minilliklərin yadigarı olan abidələr də erməni vandalizminin fiziki və mənəvi terroruna məruz qaldı: Azərbaycan xalqının islamiyyət dövrünə aid 1300 illik tarixi olan məscid, məqbərə və qəbiristanlıqları məhv edildi, xristian dövrü memarlıq abidələri isə saxtalaşdırıldı. İşğalçı rejimin ideoloqları artıq neçə illərdir ki, Qarabağın ayrı-ayrı yerlərində qazıntı işi aparır, Xocavənd rayonundakı Azıx paleolit düşərgəsində erməni izi axtarır, Ağdam rayonunda – vaxtilə Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xanın tikdirdiyi Şahbulaq qalası yaxınlığında mifik erməni şəhərinin “tapılması” haqda dünyaya car çəkirlər. Onlar iddia edirlər ki, guya Sovet dövründə Azərbaycan rəhbərliyi erməni alimlərini Qarabağda tədqiqat aparmağa

Goycha-Uzerlik and Khojaly-Gedebey archaeological cultures that formed in the region. Each monument in the region has a specific role in the formation of these cultures.

At the end of the 20th century, Armenian armed forces occupied the mountainous part of Karabakh and adjacent districts. As a result of the occupation, hundreds of villages and settlements were devastated and destroyed, genocide was committed against the civilian population, and thousands of people were driven out of their native land. Millennia old monuments also suffered from the past physical and spiritual terror of Armenian vandals: a mosque with a 1300 year long history, Islamic mausoleums and cemeteries were destroyed, and architectural monuments of the Christian era were falsely appropriated as Armenian one. For many years ideologists of the expansionist regime conduct excavations in different parts of Karabakh seeking for Armenian traces in the Palaeolithic Azykh cave camp in Khojavend district, and set all the bells ringing by claiming that “a mythic city was found” near the Shahbulag fortress which once had been built by Panahali khan in the Agdam district. They claim that ostensibly the Azerbaijanian leadership did not allow them to conduct research in

qoyumurdular. Halbuki, XX əsrin 20-ci illərində C.Ter-Avetisyan, 30-40-cı illərdə L.Taşçyan, 50-60-cı illərdə K.Kuşnaryeva, 70-80-ci illərdə O.Danielyan kimi erməni mənşəli alimlər hətta ekspedisiya və dəstə rəhbərləri qismində Qarabağda tədqiqatlar aparmışlar. Bir neçə il əvvəl erməni “alimləri” Şuşa ətrafında tunc dövrünə aid kurqanlar aşkara çıxardıqlarını bəyan etdilər. Halbuki, hələ 120 il əvvəl Şuşa realnı məktəbinin alman dili müəllimi Emil Resler həmin kurqanları qeydə almış, tədqiq etmiş, rus və alman dilində hesabatlar hazırlamışdır. Sadəlov insanları aldatmağa yönələn belə saxtakar çıxışlar bu gün də davam etməkdədir. Lakin elmi ictimaiyyət, o cümlədən reallığı, həqiqəti yaxşı bilən erməni alimlərinin özləri bu cəfəng “tədqiqatlar”ın arxasında işğalçılıq niyyətinin, işğala haqq qasandırmaq cəhdinin dayandığını yaxşı anlaşırlar.

Müəlliflər Dr. Barbara Helwing-ə (Almaniya)
təşəkkürlərini bildirirlər.

Karabakh during the Soviet era. However, well-known scholars of Armenian origin like J. Ter-Avetisyan in the 1920s, L. Tascyan in the 1930-40s, K. Kushnaryova in the 1950-60s and O. Danielyan in the 1970-80s conducted extensive investigations as a part of their expeditions, and even acted as head of the expedition group in Karabakh.

A few years ago, Armenia announced that they had found Bronze Age kurgans in the outskirts of Shusha. But truly, the German Emil Roesler, who was a teacher in Shusha’s non-classical secondary school about 120 years ago, had already studied those kurgans and prepared reports in Russian and German. Such false statements intended to deceive naive people continue to this day. However, the scientific community, including the Armenian scientists, understands well that this kind of absurd “research” is an attempt to cover up their aggressive intentions.

Authors express their thanks to
Dr. Barbara Helwing (Germany).

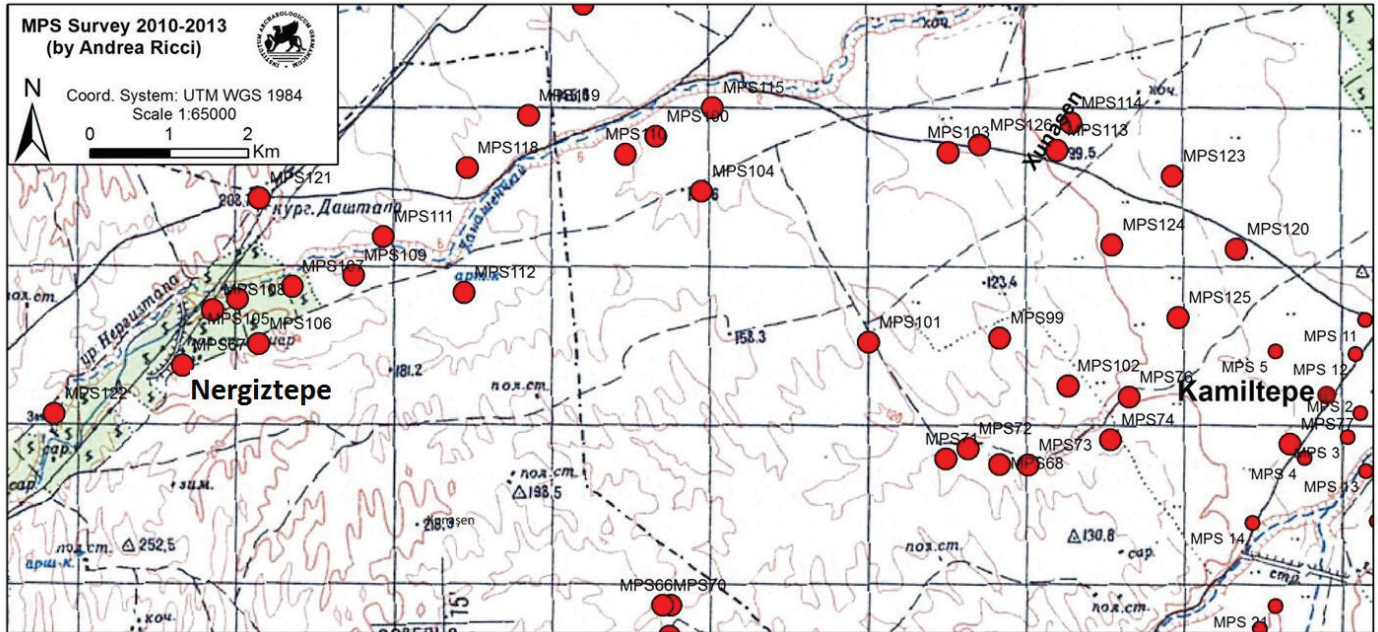
NƏRGİZTƏPƏ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycanda arxeoloji ekspedisiyaların fəaliyyətini genişləndirmək və səmərəliliyini artırmaq məqsədilə 5 fevral 2008-ci ildə imzaladığı sərəncamdan sonra ölkəmizin bütün bölgələrində tədqiqatlar intensiv xarakter almış, xalqımızın tarixi keçmişinin öyrənilməsində mühüm addımlar atılmışdır. Təkcə son illərdə Mil-Qarabağ ekspedisiyası və Azərbaycan-Almaniya beynəlxalq ekspedisiyası Mil-Qarabağ bölgəsində 170-ə yaxın arxeoloji abidə qeydə almışdır. Bu abidələrin böyük bir qismi Şpartı, Qarasu, Hunaşen və Qarqarçay hövzələrində cəmləşmişdir. Xocavənd rayonu ərazisindəki Nərgiztəpə də həmin abidələrdəndir. Onun haqqında ilk məlumatı XX əsrin ortalarında Mil-Qarabağ bölgəsində tədqiqat aparmış görkəmli alim A.A.İyessen vermişdir.

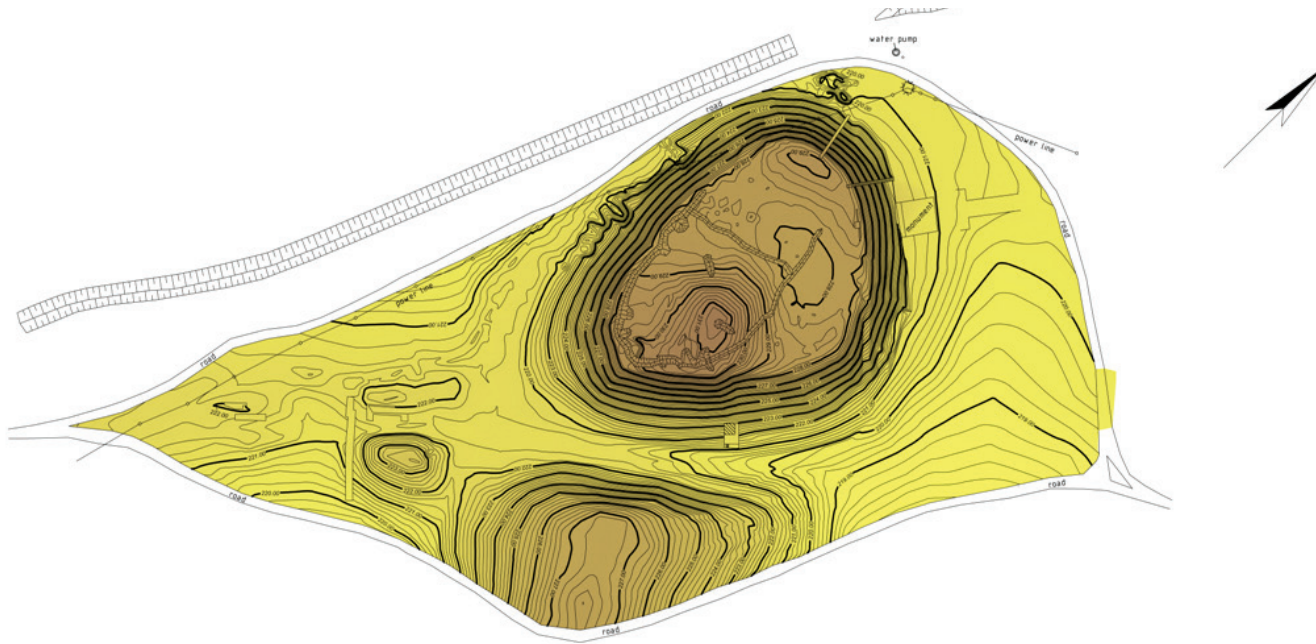
Nərgiztəpə Qarabağ silsiləsinə mənsub dağ ətəklərinin Mil düzü ilə kəsişməsində, Qaraçuğ dağının 7-8 ki-

NARGIZTEPE

Following the edict issued on February 5, 2008, by the President of Azerbaijan Ilham Aliyev in order to expand the activities of archaeological expeditions in Azerbaijan and to increase their efficiency, investigations were intensified in all regions of the country and important steps were taken to further the study of our nation's historical past. In the recent years, the Azerbaijan-German International Expedition has recorded nearly 170 archaeological monuments in the Mil-Karabakh region. A great deal of these monuments is concentrated in the river basins of the Sparti, Garasu, Hunashen and Gargarchay. Nargiztepe in Khojavend district is among these monuments. A. A. Iessen, a prominent scholar who conducted research in the Mil-Karabakh region in the mid of the 20th century was the first to provide information about the monument.

Nərgiztəpə və onun yaxınlığındakı abidələrin arxeoloji xəritəsi (Andrea Riççi)
The archaeological map of Nergiztepe and adjacent monuments (Andrea Ricci)

Nərgiztəpənin topoqrafik xəritəsi (Anna Kvast)
The topographic map of Nargiztepe (Anna Kvast)

lometrliyində, Hunaşen çayından 0,7 km cənub-şərqdə təbii yüksəklik üzərində yerləşir. Hündürlüyü 8 m, sahəsi isə 1,3 ha-ra yaxındır. Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın nəzarəti altında qalan bir parçası kimi bu yüksəklik strateji əhəmiyyət kəsb edir. Buradan hazırda işğal altında olan keçmiş rayon mərkəzi Martunini, Kuropatkino qəsəbəsini və vandallar tərəfindən yandırılaraq dağıdılmış Muğanlı kəndinin qalıqlarını müşahidə etmək mümkündür. Hələ 1994-cü ilin aprelində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev buradakı cəbhə xəttində Qarabağ uğrunda vuruşan Xocavənd taborunun döyüşçüləri ilə görüşmüşdür. 2011-ci ildə isə Nərgiztəpə yüksəkliyində Vətən uğrunda canından keçmiş 147 şəhidin xatirəsi şə-rəfinə abidə kompleks yaradılmış, Azərbaycan bayrağı ucaldılmışdır.

Akademik Ramiz Mehdiyev “Dağlıq Qarabağ: mə-xəzlərdən oxunmuş tarix” adlı əsərində (Moskva, 2014) qeyd edir ki, erməni işğalçıları Nərgiztəpəni dəfələrlə ələ keçirməyə çalışmışlar, çünki bu abidə ermənilərin Dağlıq Qarabağa aid olmaları barədə mifi tamamilə alt-üst edir.

Nargiztepe is located at the intersection of the foothills of the Karabakh mountain range and the Mil-Karabakh plain, at 7-8 km distance from Mount Garachug, 0.7 km south-east of the river Hunashen on a natural mountain elevation. The height is 8 m, and the area covered about 1.3 hectare. The elevation, a part of Nagorno-Karabakh remaining under the control of Azerbaijan is a point of great strategic importance. The district center Martuni, which is currently under occupation, the settlement of Kuropatkino and the remains of the village of Muganly which are all destroyed and burned by vandals are visible from this elevation. As early as April 10, 1994 the President of Azerbaijan Heydar Aliyev, met in the frontline with soldiers of the Khojavend battalion who were fighting for the liberation of Karabakh. In 2011, a memorial complex was erected on the elevation at Nargiztepe and the Azerbaijanian flag was hoisted in honor of the 147 martyrs who sacrificed their lives for their native land.

Academician Ramiz Mehdiyev in his work “Nagorno-Karabakh: History of Historiography” (Moscow,

Nərgiztəpədə arxeoloji tədqiqatlar 2013-cü ildə başlamış və 2014-2015-ci illərdə davam etdirilmişdir. Kəşfiyyat-axtarış işləri zamanı bir sıra əməli işlərin həyata keçirilməsində Almaniyalı mütəxəssislər bizə kömək göstərmişlər: geodezist A. Kvast müasir texniki avadanlıqlar vasitəsilə abidənin topoqrafik planını çıxarmışdır. Geoloqlar Y. Fassbinder və F. Besker ərazinin maqnitoloji xəritəsini çəkmişlər. Texnik J. Krumnov isə Nərgiztəpənin 3D formatında görünüşünü yaratmaq məqsədilə ilkin işləri aparmışdır.

Yaşayış məskəninin yerüstü materialları arasında müxtəlif dövrlərə aid keramika nümunələri üstünlük təşkil edir. Saxsı məmulatının ümumi xüsusiyyətlərindən biri onların, əsasən, tərkibində iri qum dənələri olan gildən hazırlanması, yaxşı bişirilməsi və möhkəm divarlı olmasıdır. Orta əsrlərin şirli qabları bu sırada istisnalıq təşkil edir: onlar bir qayda olaraq narin gildən hazırlanmışlar. Boşqab tipli belə qabların içərisi həndəsi naxışlarla bəzədilmiş və yaşıl, qəhvəyi və süd rəngli boya ilə örtülmüşdür. Şirsiz saxsı məmulatı içərisində küp və küpə tipli qablar çoxdur. İri tutumlu küplərin ağızının diametri 50 sm-ə çatır. Antik dövr dəfn küplərini və Orta

2014) notes that the armenian occupants have repeatedly tried to capture Nargiztepe, due to the fact, that this monument completely overthrows the myth about the armenians belonging to Nagorno-Garabagh.

Archaeological research at Nargiztepe began in 2013 and continues to this day in 2015. During the prospective exploration German experts helped us to implement of a number of practical works: Geodesist A. Kvast used modern technical equipment to draw a topographic plan of the monument. The geophysicists J. Fassbinder and F. Becker drafted a magnetometry map of the area. In order to create a 3D image of the Nargiztepe site the technician J. Krumnow conducted primary works.

A great number of ceramic fragments are among the surface materials of the settlement. One of the general features of this pottery is that they are made of clay with coarse sand inclusions, they are well baked and have a strong wall. Glazed pottery of the Middle Ages are an exception in this case: as a rule, they are made of fine clay. Inside, these plate-type vessels are decorated with geometric patterns and coated with green, brown and

Nərgiztəpədə Tunc dövrünə aid divar qalığı
The remains of Bronze age wall in Nərgiztepe

Orta əsrlərə aid ocaq, antik dövrə aid dirək yerləri
Medieval fireplace, antique post marks

əsrələrin təsərrüfat küplərini xatırladan belə qablardan bəzilərinin ağızlarının kənarı kəndirvari naxışlanıb. Küpə tipli qab fraqmentlərinin üzərində yanıq izlərinə tez-tez rast gəlinir. Qabların bir çoxunun çiyin hissəsinə qabartma və batıqlardan, cızma və çərtmələrdən ibarət naxışlar çəkilmişdir. Yürüstü tapıntılar arasında Tunc və Erkən Dəmir dövrlərinə, Antik dövrə aid nümunələrə də təsadüf olunur. Orta tunc dövrünə aid boz rəngli xaşal gövdəli qabın ağız və çiyin hissəsinə aid möhkəm divarlı bir fraqment nəzəri cəlb edir. Onun hər iki üzünü yaxşı şüyrələnmişdir. Ağız haşiyəsi azca geriye qatlanıb. Qabın çiyin hissəsində dəlmə üsulla vurulan dairəciklərdən və cızma üsulla çəkilən, iti ucları ağıza doğru yönələn həndəsi xətlərdən ibarət naxış var. Nərgiztəpə ətrafından rast gəlinən qara cilalı keramika nümunələri bölgənin Son Tunc və Erkən Dəmir dövrü saxsı məmulatı ilə oxşarlıq təşkil edir. Antik dövrə aid fraqmentlər isə əsasən narın gildən hazırlanmış, üzəri yaxşı hamarlanmış, bir çox hallarda qırmızı boya ilə naxışlanmış nazik divarlı qablara məxsusdur.

Nərgiztəpə yaşayış məskəninin stratiqrafiyasını müəyyən etmək məqsədilə onun şimal hissəsində aparılan

cream color glaze. There are a lot of pitcher and jug-type containers among the unglazed pottery. The mouth diameter of big pitchers reaches to 50 cm. The rim of some of these vessels is decorated with a rope pattern and reminds of some ancient and medieval kitchen pots. Black stains are often found on jug-type pots. Shoulders of many pots were decorated with convex and concave patterns, carvings and incisions. Rare are sherd samples related to the Middle Bronze and early Iron Ages. A fragment coming from the mouth and shoulder of a thick-walled big-bellied grey vessel related to the Middle Bronze Age draws attention. Both interior and exterior sides are well polished. The rim is slightly averted. There is a pattern on the shoulder of the pot consisting of perforated circles and carved geometric lines with sharp edges directed towards the mouth. Black polished ceramic samples found around Nərgiztepe are similar to the early Iron Age pottery of the region. Fragments relating to the ancient period come from the pottery made of fine clay, they are well smoothed and thin-walled, with traces of red painting.

yoxlama qazıntı işləri bu abidənin, əsasən üç mədəni təbəqədən ibarət olduğunu göstərdi: Orta və Son Tunc dövrü, Antik dövr və Orta əsrlər. Erkən Dəmir dövrünə aid seyrək halda saxsı qırıqlarına (qara cilalı qabların ağız, gövdə və qulp hissələrinə) təsadüf edilməsi abidədə bu dövrə aid mədəni təbəqənin də olmasından xəbər verir. 2014-2015-ci illərdə aparılan qazıntılar zamanı 2,5 m dərinlikdə aşkara çıxarılan iri oval daşlardan və çiy kərpiclərdən inşa olunmuş divar qalıqları diqqəti cəlb etmişdir. Eni 2,7 m olan bu divarın abidə yerləşən təpənin bütün çevrəsi boyu uzandığını düşünmək olar. Divarın ətrafı təmizlənərkən rast gəlinən gil insan fiquru maraqlı doğuran artefaktlardandır. Narın gildən hazırlanan, hündürlüyü 4,2 sm olan bu fiqurun baş hissəsi, sağ qolu və ayaqları sınıq haldadır.

Açılan divar, eləcə də həmin qatdan seyrək də olsa təsadüf olunan orta tunc dövrü saxsı məmulatı Nərgiztəpənin Ağdam rayonu ərazisindəki Üzərliktəpə kimi möhkəmləndirilmiş şəhər məskəni olduğunu göstərir.

Exploratory soundings conducted to investigate the stratification of Nargiztepe in northern part of the settlement showed that the monument consists of three cultural phases: Middle Bronze, Antique and Medieval ages. Rare early Iron Age pottery fragments (rim, body and handle of black glossy containers) encountered in the monument are an indication for the existence of a related cultural layer of this period. Most interesting is a stone wall made from large oval stones that was discovered at a depth of 2.5 m, and that was related to a mud-brick pavement. It can be considered that the 2.7m wide wall extended all around the circumference of the mound. A clay human figure found during cleaning around the walls is one of the most interesting artefacts. The head, right arm and the legs of this 4.2 cm high figure made of fine clay are broken.

The wall, as well as the Middle Bronze Age pottery sparsely found in this layer show that Nargiztepe, like Uzerliktepe in Aghdam district, was a fortified town site.

*Nərgiztəpə. Qala divarının qalıqları (Tunc dövrü)
Nargiztepe. The remains of Bronze age wall*

Çiy kərpicdən tikili qalığı (Antik dövr)
Mudbrick building remains (antique)

ANTİK NEKROPOLDA YOXLAMA QAZINTILARI

Nərgiztəpənin cənub qərb tərəfində, dəniz səviyyəsindən 218 m hündürlükdə yerləşən sahədə batmış çuxurlara və ətrafa səpələnmiş daş və saxsı məmulatına rast gəlinir. Burada yan tillərində dişəklənmə izləri olan obsidian(dəvəgözü daşı) qırıqlarına da təsadüf edilir. Daş məmulatı, əsasən, sürtgəc və dən daşlarından ibarətdir. Bir qayda olaraq, qayıqvari şəkildə olan dən daşlarının üz – işlək hissəsi yastı, arxa hissəsi isə qabarıqdır. Bərk cinsli çay daşından hazırlanmış belə dən daşlarından birinin qalmış hissəsinin uzunluğu 22 sm, eni isə 13, 5 sm-ə yaxındır. Boz rəngli çay daşından olan sürtgəclərdən biri formaca uşaq ayağının altını xatırladır. Onun uzunluğu 8,5 sm, mərkəzdə eni 3,5 sm-dir.

Yerüstü saxsı nümunələri qara, boz və çəhrayı rəngdədir. Böyük təsərrüfat küplərinin gilinə iri qum dənələri

EXPLORATORY DRILLING IN THE ANTIQUE NECROPOLIS

In an elevation south west of Nargiztepe, at an altitude of 218 m above sea level, pits, stone and pottery were found sparsely scattered around. Here obsidian flakes are visible with fine retouche along the edges. Other stone tools mainly consist of fragments from mill and grinding stones. Generally, the surface – the used side of the boat-like grinding stone is flat, while the back side is convex. The length of the remaining part of such a grinder made of solid river stone is 22 cm, the width c. 13.5 cm. The shape of one of the grinders made of grey river stone resembles a child's sole. Its length is 8.5 cm and its width in the center 3.5 cm.

Surface ceramics are of black, grey and pink colors. Big household pitchers were made of clay with inclusion of coarse sand. Household utensils, especially the jars, jugs and bowl-type vessels are made of clay and are well

qatılmışdır. Məişət qabları, xüsusilə küpə, bardaq və kasa tipli qablar narın gildən hazırlanmış və yaxşı bişirilmişlər. Saxsı qabların qulplarını lentvari və çubuqvari olmaqla iki qrupa ayırmaq olar. Çölmək tipli qaba məxsus bir ədəd iri çubuqvari qulpun üzərinə qırmızı boya ilə paralel çəpəki zolaqlar çəkilməmişdir. Qabın ağız kənarı da həmin rəngdə boya ilə haşiyəyə alınıb. Digər bir qaba məxsus lülək çox narın gildən hazırlanmış, üzəri səliqə ilə hamarlanıb şüyrələnmiş və qırmızı boya ilə naxışlanmışdır. Mil-Qarabağ bölgəsinin antik dövr abidələrində (Qalatəpə, Qaraköbər və b.) belə naxışlı qablara tez-tez rast gəlinir.

Qab qulplarının çərtmə üsulla naxışlanmasına da təsadüf edilir. Məsələn, çubuqvari qulplardan birinin üzərinə üç ədəd dərin çərtik vurulmuşdur.

Bəhs olunan maddi mədəniyyət nümunələrinin səpələndiyi yamacda yağış sularının əmələ gətirdiyi çuxur diqqətimizi cəlb etdiyindən onun ətrafında 2 x 2 m sahədə yoxlama şurf qoyulmuş və burada ağızı cənuba, oturacağı isə şimala tərəf olan dəfn küpü açılmışdır. Onun hündürlüyü 1,35 m, gövdəsinin kəsikdə eni 0,8

fired. Pottery handles can be divided into two groups: band-like and stick-like. A pot-type vessel had parallel slanting strips drawn with red paint on a stick-like big handle. The rim of the jar was framed with the same color. The spout of another pot was made of very fine clay; the surface is more accurately smoothed and decorated with red paint. This kind of patterned vessel is often found at ancient monuments of the Mil-Karabakh region (Galatepe, Garakober, etc.).

Pots with incised handles are also encountered. For example, one of the stick-like handles had three deep incisions on.

One pit, formed by rain waters on the slope, with artefacts scattered around, attracted our attention. A sounding was dug in a 2 x 2 m area around the pit, and a large burial jar with its mouth aligned to the south and the base to the north was discovered. Its height was 1.35 m, the width of the body 0.8 m, the diameters of the mouth 37 cm and of the base 22 cm. The edges of the mouth were decorated with rope-like modeling patterns. The deceased was buried in flexed position, lying on the left side, with the

Daş və saxsı məmulatı (Antik dövr)
The stone and ceramic goods (antique)

Küp qəbirdən bəzək əşyaları (Antik dövr)
Decoration items from the pitcher grave (antique)

m, ağzının diametri 37 sm, oturacağıın diametri isə 22 sm-dir. Ağızın kənarlarına kəndirvari yapma naxışlar çəkilməmişdir. Mərhum dəfn küpünün içərisində sol böyrü üstə bükülü vəziyyətdə, başı küpün ağız hissəsinə doğru, üzü isə qərbə yönəlmiş halda dəfn olunmuşdur. Sümüklər güclü deformasiyaya uğramışdır. Qəbir avadanlığına görə mərhumun qadın olduğunu söyləmək olar. Belə ki, dəfn küpünün içərisində – baş tərəfin ətrafında bütöv halda olan bir ədəd boz rəngli bardağa, parçalanmış halda olan bir dolçaya, nəfis hazırlanmış qara cilalı kasaya (sınnmış haldadır), tunc məftildən düzəldilmiş 4 ədəd qolbağiya, bir cüt sırğaya, bir üzüyə və müxtəlif materiallardan olan 90-a yaxın rəngarəng muncuqlara rast gəlinmişdir. Bu nümunələr öz oxşarlarını Qafqaz Albaniyasının antik dövr küp qəbirlərindən tapır. Nərgiztəpə kompleksinə daxil olan hazırkı ərazidə aparılan ilkin tədqiqat göstərdi ki, burada küp və daş qutu qəbirlərdən ibarət böyük nekropol yerləşir. Dəfn küplərinin az maili yamacda və bərk suxurlu torpaq altında, xeyli dərində yerləşməsi onların salamat qalmasına imkan verir. Bununla belə, torpaq işləri, xüsusilə xəndək

head aligned to the mouth of the pot, and facing towards the west. The bones were badly damaged.

Judging by the grave goods it can be assumed that the deceased was a female. Thus, an intact grey pot was found next to the head, a fragmented jug, a finely made, black polished bowl (broken), 4 bracelets made of bronze wire, a pair of earrings, a ring and about 90 colorful beads made of different materials were found in the burial jar. Their analogies are known from ancient jar burials in Caucasian Albania. Primary excavations at the current site of the Nargiztepe complex showed that a necropolis of jar burials was located there. Their safe location under the hard rocky soil at a considerable depth on a slightly slanting slope caused them to remain intact. Future archaeological excavations at the ancient necropolis can play an important role in the study of the political, socio-economic and cultural life of Caucasian Albania.

çəkilişi zamanı həmin nekropola məxsus bəzi nümunələr üzə çıxmışdır. Onların arasında Yaloylutəpə tipli bardaq, üzərinə qırmızı boya ilə zəngin naxışlar çəkilmiş qab qırıqları və s. diqqəti cəlb edir. Gələcəkdə bu nekropolda arxeoloji tədqiqatların aparılması qədim Azərbaycan dövləti olan Qafqaz Albaniyasının siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatının öyrənilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Bardaq tipli qab (Antik dövr)
The bardaq-type vessel (antique)

NƏRGİZTƏPƏDƏ TÜRK-AVŞAR QƏBİRİSTANLIĞI

Nərgiztəpədə aparılan çöl tədqiqatları zamanı abidə yerləşən təpənin cənub ətəyində (GPS göstəriciləri: 39° 51' 731" şm.en, 047° 12' 623" ş. uz.) bir hektara yaxın ərazidə yerləşən və yerli sakinlərin "Avşar qəbiristanlığı" adlandırdıqları orta əsr türk qəbiristanlığının topoqlanı çıxarılmışdır. Burada 150 x 70 m sahədə 300-dən artıq qəbir qeydə alınmış, onlardan bəzilərinin üzərində olan işarə və damğaların fotosəkilləri çəkilməşdir. Üzərində təsvir və epigrafiq mətnlər olan bir neçə sənduqə – qəbirüstü daş mükəmməl sənət nümunəsi kimi diqqəti cəlb etmişdir. Epigrafiq həkmarlarımızdan AMEA Milli Azərbaycan Tarix Muzeyinin əməkdaşı Həbibə xanım Əliyeva belə sənduqələrdən birinin üzərində ərəb qrafikası ilə həkk edilmiş yazını oxumaqla bizə yardımçı olmuşdur. Həmin yazıda mərhumun adı – Əhməd oğlu Hüseyn bəy qeyd edilmiş, onun ölüm tarixi kimi hicri

THE TURKIC-AVSHAR CEMETERY AT NARGIZTEPE

During the field investigations conducted at Nargiztepe, (GPS indicators: 39° 51.731 by the north, 047° 12, 623 by the east) in an area of nearly one hectare at the southern foot of the monument, a topographical plan of a Medieval Turkish cemetery that was called "Avshar cemetery" by local residents was prepared. Here, in an area of 150 x 70 m, more than 300 graves were recorded, and photographs of marks and stamps on some of them were taken. A few grave stones with descriptions and epigraphic texts as examples of perfect art are noteworthy.

Our colleague and employee of the National History Museum of ANAS, epigrapher Habiba Aliyeva, assisted us in reading the text inscribed in Arabic script on one of these gravestones. Here the name of the deceased was inscribed: Ahmed oglu Huseyn bey, the date of death:

701-ci il, miladi təqvimlə 1302-ci il göstərilmişdir. Bu tarix isə Azərbaycanda monqol Hülakülərin (Elxanilərin) hakimiyyəti dövrünə təsadüf edir. Bununla belə, bəhs olunan sənduqənin baş daşı yerinə dikinə qoyulması, eləcə də digər təsvirli daşlardan qəbiristanlıqda dəfələrlə istifadə olunması göstərir ki, burada daha əvvəlki dövrlərə aid qəbirlərin olması istisna deyildir.

Nərgiztəpə məzarlığındakı qəbirlərdən biri artıq bir neçə əsrdir ki, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanlarının qəhrəmanlarından olan Qaraca Çobana aid edilir. Rəvayətə görə, bu eposda təsvir olunan hadisələrin bir çoxu məhz Nərgiztəpənin yerləşdiyi ərazidə baş vermişdir. Xatırladaq ki, kökləri daha qədimlərə, patriarxal qəbilə cəmiyyətinin hökmran olduğu çağlara getsə də, Dədə Qorqud boyları VII əsrdən – Məhəmməd peyğəmbərin zamanından formalaşmağa başlamışdır. Təsadüfi deyildir ki, 2000-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamı ilə türk xalqlarının müştərək abidəsi olan bu eposun 1300 illiyi ölkəmizdə təntənəli şəkildə qeyd olunmuşdur.

Hijri 701/1302. This date coincides with the period of the Mongol Hulakues (Elkhanis) rule in Azerbaijan. However, the upright placing of the above-mentioned gravestone, as well as the multiple use of stones with inscription in the cemetery show that the presence of graves dating to earlier periods is no exception.

One of the graves in the Nargiztepe cemetery is since several centuries attributed to “Qaraja Choban”, one of the epic heroes in “The Book of Dede Korkut”. People say that most of the events described in this folk epic occurred namely in the area of Nargiztepe. Let us be reminded that the Dede Korkut chapters have even more ancient roots in the times of the domination of patriarchal tribal society which had begun to take shape since the 7th century during, the life time of the Prophet Mohammed. It is no coincidence that in April 2000, by a decree of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev, the 1300-year anniversary of the epic was celebrated in our country as the common heritage of Turkic peoples.

According to the Khojavend people’s belief, the big stones scattered around the Nargiztepe cemetery and adjacent areas are Garaja Choban’s “sling stones”, or “his

*Nərgiztəpə. Orta əsr türk-avşar qəbiristanlığı
Nərgiztepe. The Middle Age turkic-avshar cemetery*

*Nərgiztəpə. Orta əsr türk-avşar qəbiristanlığı
Nargiztepe. The Middle Age turkic-avshar cemetery*

Relyef naxışlı qəbirüstü daş
A tombstone with embossed decoration

*Üzərində dəlik açılmış daş
A perforated stone*

Nərgiztəpə qəbiristanlığında və ətraf sahələrdə səpələnmiş iri daşlar Xocavənd sakinlərinin düşüncəsinə görə Qaraca Çobanın “sapand daşları”, yaxud “daşa dönmüş qoyunları”dır. Ümumiyyətlə, Qarabağın bu bölgəsi tarixən oğuz türklərinin yurd yerləri olduğunu təsdiq edir: dastan qəhrəmanı Qazan xan “Qaraçuğun qaplanı” adlandırılır. Nərgiztəpə yaxınlığındakı Qarabağ dağ silsiləsinə məxsus yüksəkliklərdən birinin adı da məhz “Qaraçuğ”dur. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində çəkilən hərbi-topoqrafik xəritələrdə hündürlüyü 632 m olan bu dağın adı qeyd edilmişdir. Orta əsrlərdə həmin ərazidə Qaraçuğ adlı kəndin olması haqqında məlumat var. XVIII əsrin əvvəllərində Rusiya Xəzərsahili vilayətləri işğal edəndə Osmanlı qoşunu Cənubu Qafqaza daxil olmuş, onun böyük bir hissəsini nəzarət altına almışdır. Osmanlı məmurları vergi sistemini nizama salmaq məqsədilə 1727-ci ildə buradakı bütün yaşayış məntəqələrinin dəqiq siyahısını tərtib etmişlər. “Dəftəri-müfəssəl əyaləti Gəncə” adlı bu siyahıda Dağlıq Qarabağın 5 mahalına mənsub kəndlərin adı yer almış, o cümlədən Vərəndə mahalına daxil olan 60 kəndin sırasında Qaraçuğun da

sheep that had turned to stones”. In general, this area of Karabakh proves to be the homeland of the ancient Oghuz Turks: the epic hero Gazan Khan is called “the snow leopard of Garachug”. “Garachug” is also the name of one of a 632m high elevation in the Karabakh mountain range near Nargiztepe. Its name can be found in military and topographical maps of the late 19th and early 20th centuries. The existence of a Garachug village in the area is attested in Medieval sources.

At the beginning of the 18th century, when Russia invaded the Caspian provinces the Ottoman troops entered the South Caucasus and took a large part of it under their control. In 1727, in order to regulate the tax system, Ottoman officials compiled an accurate list of all the settlements there. In this list called “*Dəftəri-müfəssəl əyaləti Gəncə* (The detailed book of the province Ganja)”, the village names belonging to the five mahales of Nagorno-Karabakh are listed. The list includes the names of 60 villages which were part of the Varand mahal, among which the name of Garachug is also mentioned. The name of the “Okhchu” village was also mentioned in the list. There are the Greater and Lesser Okhchu Mountains in

adı çəkilmişdir. Həmin siyahıda “Oxçu” adlı kəndin də adı qeyd olunub. Qaraçuğ yaxınlığında Böyük Oxlu və Kiçik Oxlu adlı dağlar – yüksəkliklər var. Məlumdur ki, oğuzlar hər birinin öz damğası – fərqləndirici möhürü olan 24 tayfadan ibarət idilər. Bayat boyuna məxsus damğa ox işarəsi şəklində təsvir edilmişdir. Avşarlar oğuzların Bozox qoluna mənsub idilər. Son yüzilliklərdə avşarlar Mil-Qarabağ bölgəsində Kəbirli və Qaradolaq camaatı ilə yanaşı ən iri heyvandarlıq təsərrüfatına sahib olmuşlar.

Beləliklə, bir tərəfdən, türk mənşəli toponimlər, digər tərəfdən isə Nərgiztəpə ətrafındakı işarəli qəbir daşları, eyni zamanda bölgədə tez-tez rast gəlinən Səlcuq və Eldəniz hökmdarlarının adına kəsilmiş mis sikkələr təsdiq edir ki, bəhs olunan ərazidə aramsız olaraq Oğuz türkləri həyat sürmüşlər.

Qarabağda VII əsrdən əvvəl də türk tayfalarının yaşadığını göstərən dəlillər az deyildir. Onlardan biri hun türklərinin adı ilə bağlı olan “Hunaşen” hidronimidir. Qarabağ silsiləsinin şərq ətəklərindən başlayan bu çayın (rus dilində “h” hərfi olmadığından o, “Xonaşen” kimi qələmə verilmiş, A.A.İyessen isə onu “Xanaşen” şəklində

the vicinity of Garachug. As you know, the Oghuz Turks consisted of 24 tribes, each with its own distinctive stamp seal. The stamp of the Bayat branch is described as an arrow. The Avshars belonged to the Bozokh branch of the Oghuz. In the last centuries along with the Kabirli and Garadolag communities they owned the largest livestock farms in the Mil-Karabakh region.

Thus, on the one hand, the toponyms of Turkish origin, on the other hand, the gravestones with marks in the environs of Nargiztepe, and further the copper coins minted in the name of the Seljuk and Eldaniz rulers that are often encountered in the area confirm that beginning the Oghuz Turks always lived in the area.

There is a lot of evidence to prove that Turkic tribes lived in Karabakh even before the 7th century. One of them is the hydronym “Hunashen” associated with the name of Hun Turks. The length of the river that takes its beginning from the eastern slopes of the Karabakh range (As there is not the letter “h” in Russian it was called as “Khonashen” and A. A. Iyessen used it as “Khanashen”) is 62 km. It flows through Khojavend and Agjabedi districts, and dries up before reaching one of the ancient irrigation systems,

XI-XIII əsrlərə aid mis pullar
Copper coins dating to the XI-XIII centuries

XI əsrin 70-ci illərinə aid mis sikkə
A copper coin relating to the 70s of the XI century

Üzəri ox və yay naxışlı qəbirüstü daş
A tombstone with bow and arrow on

*Üzəri ox və yay naxışlı qəbirüstü daş
A tombstone with bow and arrow on*

işlətmişdir) uzunluğu 62 km-dir, Xocavənd və Ağcabədi rayonlarının ərazisindən axır və Azərbaycanın qədim suvarma sistemlərindən olan Gavurarxa çatmadan quruyur. 1727-ci ilə aid sənəddə Bərgüşad mahalında Honabad adlı kənd göstərilib. Keçmiş Mardakertin ilkin adı da Hunaşen, yaxud Xonaşen olmuş, Qarabağ düzünün böyük bir hissəsi Xonaşen çölü adlanmışdır. Deməli, Bizans tarixçisi Feofanın “Xonaşen” adlı yeri “Hun ölkəsi” adlandırması da təsadüfi deyildir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, “şen” sözü qədim türk mənşəlidir və məskun, əhali yaşayan yer mənasını verir. Məsələn, Xəzər xaqanlığında Xanbalıq şəhərinin mərkəzi Saraşen adlanırdı. “Şen”, “şenlik” sözləri məskən, toylu-düyünlü yer mənasında Azərbaycan dilində də çox işlənən sözlərdir.

the Gavurarkh. In a document dated from 1727, a village called Honabad was recorded in Bargushad mahal.

Initially the name of the former Mardakert was Hunashen or Khonashen, and a big part of the Karabakh plain was called the Khonashen steppe. So, it is not accidental that the Byzantine historian Theophanes called the place “Khonashen” a “country of the Huns”. Furthermore, it should be noted that the word “shen” is of ancient Turkish origin and means settlement, the dwelling place. For example, the town center of Khanbalig in the Khazar Khaganate was called Sarashen. The words “shen”, “shenlik” are frequently used in Azerbaijani in the sense of dwelling, the place of festivity.

Sənduqə şəkilli baş daşı olan qəbir
A grave with box-shape tombstone

Sənduqə üzərində epigrafik yazı
The epigraphic script on the gravestone

NƏRGİZTƏPƏ KOMPLEKSİNƏ DAXİL OLAN DİGƏR ABİDƏLƏR

Nərgiztəpədən cənubdakı geniş sahələrdə iri daşlardan inşa olunmuş mürəkkəb quruluşlu, mükəmməl tikili qalıqlarının – divarların izləri müşahidə olunur. İki cəgə iri və yumru çaydaşlarından inşa olunmuş, aralarına xırda daşlar və torpaq doldurulmuş bu divarların əsasən bünövrə hissəsi qalmışdır. İlk tədqiqatların gedişində eni 1 m olan həmin divarların 60 metrə yaxın hissəsi təmizlənərək açılmışdır.

Tikintidə istifadə edilmiş minlərlə ağır çay daşının təxminən bir kilometrlik məsafədən keçən Hunaşen çayının yatağından gətirilməsi ehtimal olunur. Lakin hazırda həmin çayın yatağında belə daşlara rast gəlinmir. Divarların ətrafından aşkar edilən saxsı və şüşə qab nümunələri bu tikili qalıqlarının erkən orta əsrlərə aidliyini təsdiq edir. Sonralar əhəmiyyətini itirən bu ictimai tikililərin daşlarından müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunmuşdur.

OTHER MONUMENTS OF THE NARGIZTEPE COMPLEX

The remains of a complex construction with walls made from big stones are observed in a vast areas to the south of Nargiztepe. The foundation of these walls was built in two rows of large and rounded river stones, the space between them was filled with small stones and soil. During the primary investigations, about 60 m of this wall with a width of 1 m were uncovered and cleaned.

Most probably, the thousands of heavy river stones used in this construction were brought from the riverbed of the River Hunasen at about one kilometer distance. However, this kind of stones is not found in the riverbed now. The pottery fragments and samples of glass dishes found around the walls prove that this construction belonged to the early Middle Ages. Afterwards, when this public building had lost its primary function, its

Tava daşlardan inşa olunmuş divar qalığı
The remain of the wall built from slab stones

Tava daşlardan inşa olunmuş divar qalığı
The remain of the wall built from slab stones

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Nərgiztəpənin tunc dövrü yaşayış məskəninin ətrafındakı divarlar da çiy kərpiclə yanaşı belə iri daşlardan tikilmişdir. Orta əsrlərdə isə Nərgiztəpənin cənub ətəyindəki qəbirlər həmin daşlarla kromlex şəklində əhatəyə alınmışdır.

Nərgiztəpənin üzərində, eləcə də ətraf sahələrdə Birinci Qarabağ müharibəsinə aid çoxlu səngər yerləri var. Bir sıra hallarda bu səngərlərdə mədəni təbəqənin izlərini aydın görmək olar. Tədqiqat zamanı Nərgiztəpə yaxınlığındakı səngər yerlərindən biri təmizlənərkən profildə qalınlığı 1,5 metrə çatan mədəni təbəqə aşkar edilmiş və çoxlu saxsı qırıqları toplanmışdır. Qum qarışıqlı gildən hazırlanan bu nümunələrin əksəriyyəti erkən orta əsrlərə aiddir. Onların bəzilərinin üzərinə qırmızı boya çəkilərək hamarlanmışdır. Çərtmə və cızma naxışlı nümunələr də var. Nazik divarlı, narin gildən hazırlanaraq yaxşı bişirilən saxsı qaba məxsus bir fragment diqqəti çəkir. Onun qırmızı rəngdə olan üzərinə çərtmə və cızma üsulla perpendikulyar kəşişən haçavari xətlərdən naxış və sünbülşəkilli bəzək vurulmuşdur. Saxsı qablar, xüsusilə

stones were re-used for different purposes. As mentioned above, the wall surrounding the Nərgiztepe settlement in the Bronze Age were built with mud brick as well as the same kind of big stones. In the Middle Ages, graves at the southern foot of Nərgiztepe were surrounded with such stones in the form of a cromlech.

A lot of trenches remain from the first Karabakh war at Nərgiztepe and adjacent areas as well. In some cases, you can see traces of cultural layers in these trenches. During the investigation, while cleaning one of the trenches near Nərgiztepe, a cultural layer with a profile thickness of 1.5 m was revealed and a great number of pottery fragments were collected. Most of these sherds are made of clay mixed with sand and are related to the early Middle Ages. Some of them are red painted and smoothed. There are also examples with carved and incised patterns. A fragment of a thin-walled, well fired fine clay pot draws attention. Its red surface was decorated with perpendicular intersecting lines patterned with incisions and carvings, and spike-like decoration. Patterns on pottery, especially on household ceramics reflect the artistic taste of the Albanian tribes.

məişət keramikası üzərindəki naxışlar alban tayfalarının bədii zövqünü əks etdirir.

Son illər Nərgiztəpənin ətrafındakı sahələr taxıl üçün əkin sahələrinə çevrilmişdir. Sovet dönməsində isə bu ərazilərdə üzüm bağları olmuşdur. Şum yerlərindən müxtəlif dövrlərə aid daş, şüşə və saxsı məmulatından ibarət nümunələrə rast gəlinir. Daş alətlər əsasən, dən daşlarından və sürtgəclərdən ibarətdir. Əkin sahəsindən toplanan obsidian alətlərdən biri diqqəti cəlb edir. Uzunluğu 7,7 sm, eni 3,2 sm, qalınlığı 3,5 sm-ə çatan bu alətin bir üzü yastı, digər tərəfi isə qabarıqdır. Üzərindən qoparılmış qəlpələrin izləri var. Uclarının kütləşməsi, nəzərə çarpacaq aşılması ondan döymə və zərb etmə aləti kimi istifadə olunduğunu göstərir.

Təsadüfi tapıntılar arasında bir ədəd açıq yaşıl rəngli şüşə qabın oturacağına aid fraqment var. Onun diametri 3 sm-dir. Hər iki üzü ərplə – bərk gillə, gəclə örtülmüşdür. Qabın oturacağına yaxın hissə 7 ləçəkvarı batıqla naxışlanıb. Oxşar şüşə qablar Erkən Orta əsrlərdə Azərbaycanda geniş yayılmışdır.

In recent years, the lands around Nargiztepe have become wheat growing fields. In the Soviet era, these areas were vineyards. Samples of stone, glass and pottery relating to different periods are encountered in ploughed zones. Stone tools mainly consist of grinding stones and mills. One interesting obsidian tool was recovered from the sown field. This tool is 7.7 cm long, 3.2cm wide and 3.5 cm thick, one side is flat, while the other side is convex. There are traces of use wear along the edge. The significantly blunt, worn edges indicate that it had been used as a forging and minting instrument.

Among the random findings there is a base fragment of a light green glass jar. Its diameter is 3cm. Both sides are covered with lime congregations. Close to the base the bowl has decorations in the form of seven petal-like dimples. Similar glass vessels were widespread in Azerbaijan in the early Middle Ages.

Daşdan daban altı
A stone heel-tap

Üzəri dördkünc qazılmış daş
A stone having a quadrangle carving on

İLKİN NƏTİCƏLƏR

Nərgiztəpədə aparılan ilkin arxeoloji kəşfiyyat-axtarış işləri zamanı aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

- Nərgiztəpənin Qarqarçay, Hunaşen və Qarasu hövzəsindəki çoxsaylı abidələr sırasında yeri müəyyən edilmişdir;
- abidənin stratifikasiyasını aydınlaşdırmaq məqsədilə aparılan yoxlama qazıntıları burada Tunc, Antik və Orta əsrlərə aid üç mədəni təbəqənin olduğunu aşkara çıxarmışdır. Bəzi fraqmentlər burada Erkən Dəmir dövründə də həyat olmasını göstərir;
- qazıntı zamanı Nərgiztəpədə Orta Tunc dövrünə aid ətrafi möhkəmləndirilmiş yaşayış məskəninə qalıqları açılmışdır. Eni 2,7 metrə yaxın olan divarlar çiy kərpic və iri çay daşlarından inşa edilmişdir. Bu xüsusiyyətlər abidənin erkən şəhər mədəniyyətinə məxsus digər abidələrlə (Qarabağda Üzərliktepe, Naxçıvanda II Kültepe və s.) bir sırada durduğunu söyləməyə əsas verir. Nərgiztəpənin ətrafında Son Tunc

PRIMARY RESULTS

- D**uring the preliminary archaeological exploration at Nargiztepe the following results were obtained:
- The place of Nargiztepe among the numerous monuments in Gargarchay, Hunashen and Garasu basin was identified;
  - The soundings carried out to clarify the stratigraphy of the monument have revealed that there were three cultural layers relating to the Bronze Age, Antique period and Middle Ages. There are some fragments indicating the existence of life here in the Early Iron Age as well;
  - During the excavation at Nargiztepe the remains of a fortified settlement dated to the Middle – Bronze Age were opened. The 2.7m wide wall was built of big river stones and had a backfill or pavement of mud-bricks. These features give reason to say that the monument stands in a row with other monuments of the early urban culture (Üzərliktepe in Karabakh, Kültepe II in Nakhchivan, etc.);

və Erkən Dəmir dövrünə aid siklopik tikili qalıqlarına da təsadüf olunmuşdur;

- Antik və Erkən Orta əsrlərdə Nərgiztəpə qədim Azərbaycan dövləti olan Albaniyanın Ərsaq vilayətinə daxil olmuş, ölkənin mədəni-iqtisadi həyatında əhəmiyyətli rol oynamışdır;

- Bütün Orta əsrlər boyu Nərgiztəpə türkdilli tayfaların yaşayış məskəni olmuşdur. Qəbir abidələri, türk mənşəli toponimlər, folklor nümunələri və maddi artefaktlar bunu təsdiq edir;

- Nərgiztəpə arxeoloji kompleksinə daxil olan abidələrin arealı müəyyən olunmuş və bu kompleksə daxil olan abidələr haqqında ilkin materiallar toplanmışdır;

- Erkən orta əsr alban memarlığına aid mükəmməl tikililərin bir qismi açılmışdır.

Qarabağın dağlıq və aran hissələrinin kəşisməsində yerləşən Nərgiztəpədə geniş miqyaslı arxeoloji qazıntıların aparılması nəzərdə tutulur. Bu isə abidə haqqında daha geniş və zəngin materialların əldə olunmasına imkan yaradacaq və Azərbaycan tarixinin tədqiqinə yeni töhfələr verəcəkdir.

– In Antiquity and the Early Middle Ages, Nargiztepe was part of the province Arsag which was part of the ancient Azerbaijanian state of Albania and which played an important role in the cultural and economic life of the country;

– Throughout the Middle Ages, Nargiztepe was inhabited by Turkic tribes. Grave monuments, toponyms of Turkish origin, folklore samples and material artefacts confirm this;

– The area of the monuments of the Nargiztepe archaeological complex were defined and the primary materials on the sites were collected;

Some very well made constructions relating to early medieval Albanian architecture were revealed.

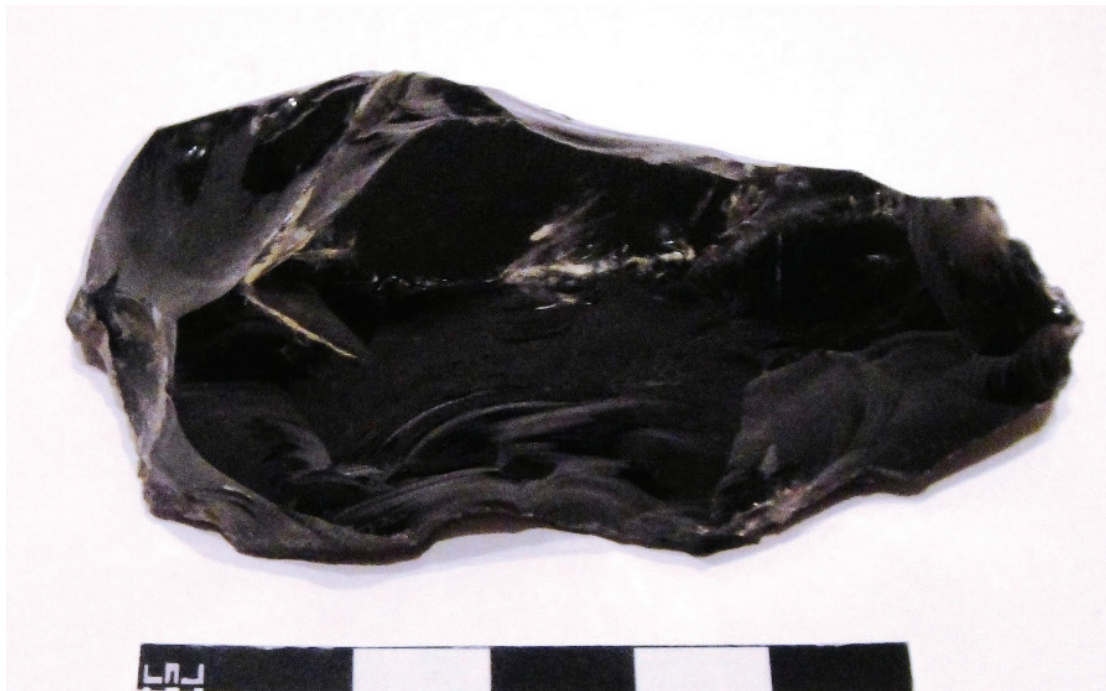
– It is planned to conduct wide scale archaeological excavations in Nargiztepe, located at the intersection of upland and lowland parts of Karabakh. This will allow to obtain a wider range of materials on the monument and will provide an important new contribution to the study of the rich history of Karabakh.

ƏDƏBİYYAT / LITERATURE

1. Azərbaycan toponimləri, Ensiklopedik lüğət. I cild. Bakı, 2007.
2. Cəmşidov Şamil. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, 1977.
3. Əliyev T.R., Əliyev V.T. Mil-Qarabağ arxeoloji ekspedisiyası Nərgiztəpə dəstəsinin çöl qeydləri / Azərbaycanada arxeoloji tədqiqatlar (2013- 2014). Bakı, 2015.
4. Əliyev T., İbrahimli B., Hüseynova G. Nərgiztəpədə ilkin arxeoloji tədqiqatlar// “Azərbaycan arxeologiyası”, 2015, Cild 18, № 1.
5. Əliyev T., İbrahimli B., Hüseynova G. Nərgiztəpədə türk-avşar qəbiristanlığı // “Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası”, 2015, № 1.
6. Əliyev T. Nərgiztəpədə ilkin arxeoloji tədqiqatların nəticələri / Qarabağın arxeoloji irsi. Beynəlxalq elmi konfransın materialları (ingilis dilində). Bakı-2016.
7. İzahlı coğrafi adlar lüğəti. Bakı, 1960.
8. Kitabı Dədə Qorqud. Bakı, 1962.
9. Qeybullayev Q. Qarabağ (Etnik və siyasi tarixinə dair). Bakı, 1990.
10. Nazim Məmmədov. Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ bölgəsinin şəhər və rayonlarının tarixi. (XX əsrin 20-90-cı illəri). Bakı, 2010.
11. Авдеев М. Мильско-Карабахская степь. Баку, 1929.
12. Иессен А.А. Из исторического пршлого Мильско-Карабахской степи. Труды Азербайджанской археологической экспедиции, том 2. М.,-Л., 1965.
13. Мехтиев Р. Э. Нагорный Карабах: история, прочитанная по источникам. Москва: Аквариус, 2014.
14. Aliyev T., Helwing B. Kamiltepe in der Milebene. Archaologische Untersuchungen 2009 / Archaologische Mitteilungen aus Iran and Turan. Band 41. – Berlin, 2010, pp. 23-45.
15. Helwing B., Ricci A., Aliyev T. Mounds and settlements in the Lower Garabakh - Mil Plain, Azerbaijan / Human development in Landscapes graduate school at the universiti of Kiel. UzPA Band 207. – Bonn, 2012, pp. 67-77.

İLLÜSTRASIYALAR

ILLUSTRATIONS

Obsidiandan alət
An obsidian tool

Daş balta (Erkən Dəmir dövrü)
Stone axe (Early Iron age)

Daş qalibin bir üzü
A side of stone mold

Kirkirə daşının bir hissəsi
A part of grater

Dən daşının bir hissəsi
A part of corn-grater

Daş və gildən diyircəklər
Stone and clay rollers

Sümük əşya
Bone tool

Sümükdən alətlər
Bone tools

Dəmir bıçaq
Iron knife

Gildən insan fiquru
The human figure made of clay

Qaracılı qabın qırığı (Son Tunc dövrü)
A shred of black glossed pottery (Late Bronze age)

Cızma və deşmə üsulla naxışlanmış gil qab qırığı
A fragment of clay vessel decorated by perforation and tracing method

Saxsı qab (Erkən Dəmir dövrü)
Pottery (Early Iron age)

*Üzəri şüyrəli saxsı qab qırığı (Erkən Dəmir dövrü)
A shred coming from a glossed pottery (Early Iron age)*

Qara cilalı qab (Antik dövr)
Pottery glossed in black (antique)

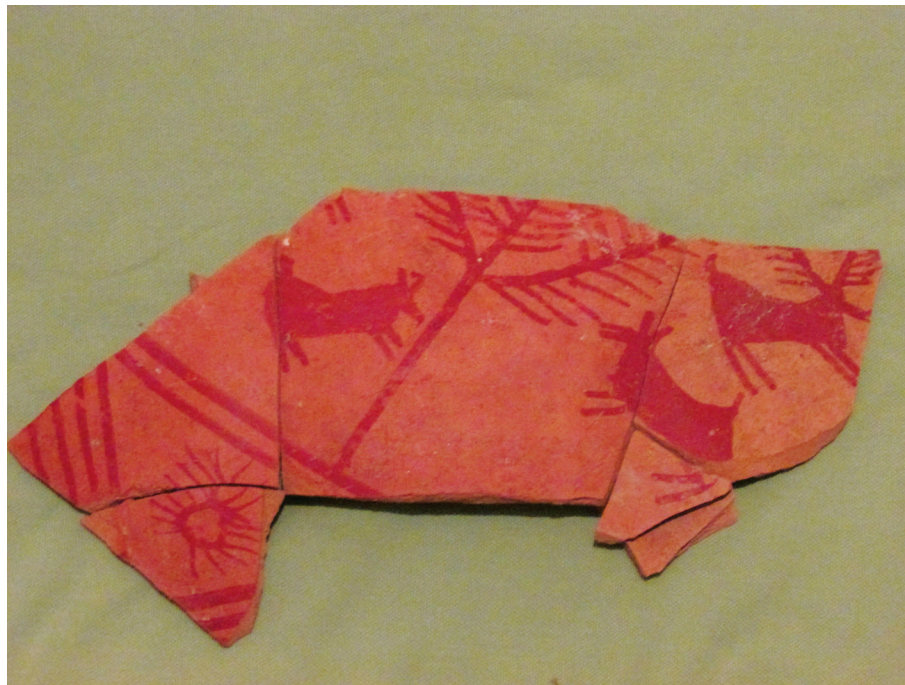
Qara cilalı qabın bir hissəsi (Antik dövr)
A fragment of the pottery glossed in black (antique)

Boya naxışlı saxsı qab qırığı (Antik dövr)
Painted Ware fragment (antique)

Boya naxışlı saxsı qabın bir hissəsi (Antik dövr)
Painted Ware fragment (antique)

Boya naxışlı saxsı qabın bir hissəsi (Antik dövr)
Painted Ware fragment (antique)

Boya naxışlı saxsı qabın bir hissəsi (Antik dövr)
Painted Ware fragment (antique)

Üzəri şüyrələnmiş saxsı qabın qırığı
The fragment of a polished clay vessel

Boya naxışlı saxsı məmulatı
Painted pottery

Antik dövrə aid saxsı qab
Antique pottery

Saxsı qab parçası (Antik dövr)
A piece of pottery (antique)

Bəzəkli saxayı qabın parçası (Antik dövr)
Fragment of decorated pottery bowl (antique)

Ağız kənarı basma naxışlı iri qab fraqmenti
A fragment of a large pottery with embodied rim

Keramik çarxın qırığı (Antik dövr)
A piece ceramic wheel (antique)

Naxışlı saxsı qab fraqmenti
A fragment of decorated pottery

Lentvari qab qulpları (Antik dövr)
Band-like pot handles (antique)

Saxsı qabın qulpu
A handle from a pottery

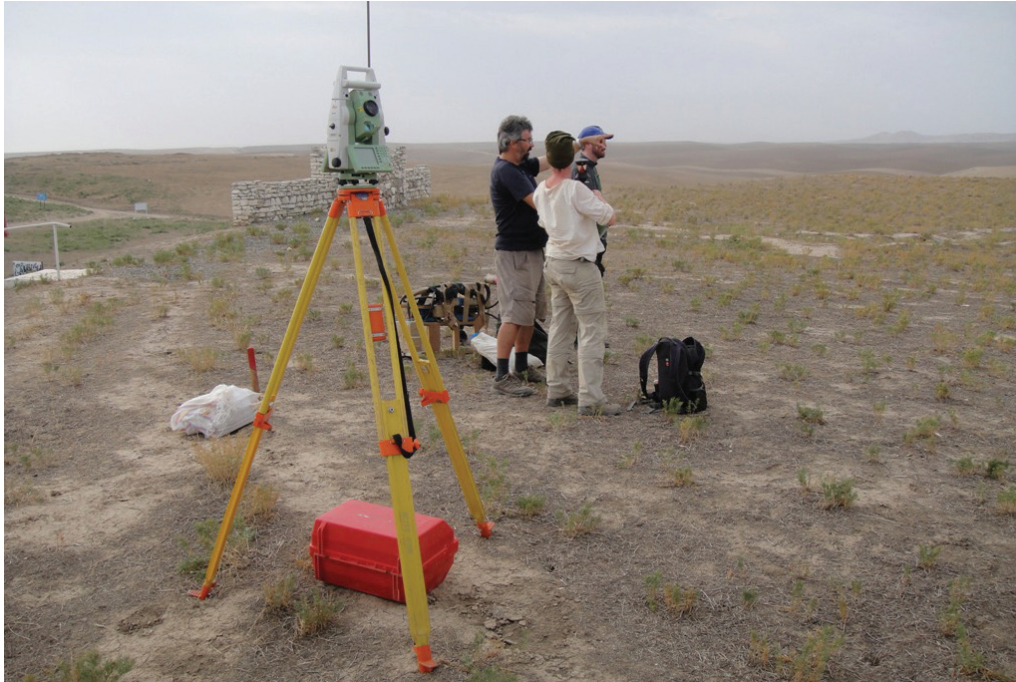
Şüşə qabın oturacaq hissəsi
The seat of a glass vessel

Orta əsrlərə aid saxsı nümunəsi
The Middle Age pottery fragment

B.İbrahimli və T.Əliyev
B.Ibrahimli and T.Aliyev

Anna Kvast və Yorq Fassbinder
Anna Kvast and Yorq Fassbinder

Yorq Fassbinder və Florian Besker
Yorq Fassbinder and Florian Besker

*A.Riççii, E. Hager, B. Helving və T.Əliyev. Müzakirə
A.Ricci, E.Hager, B.Helving and T.Aliyev. Debates/Discussions*

Nərgiztəpə. Qazıntı prosesi
Nargiztepe. Excavation process

Nərgiztəpədə qazıntı işləri və işçilər
Excavation works and workers in Nargiztepe

B.İbrahimli və R.Lapaits (jurnalist, Litva)
B.Ibrahimli and R.Lapaits (journalist, Lithuania)

Materialların kameral işlənməsi
Cameral development of materials

*İtaliya, Böyük Britaniya və Almaniyadan olan mütəxəssislər Nərgiztəpədə
Archaeologists from Italy, Great Britain and Germany in Nargiztepe*

*İşğal altında olan Muğanlı kəndinin (Xocavənd rayonu) və Qarabağ dağlarının Nərgiztəpədən görünüşü
View of the occupied Muganli village (Khojavend region) and Garabagh mountains from Nargiztepe*

Nərgiztəpənin qərbdən görünüşü
A view of Nargiztepe from the western side

Nərgiztəpənin cənubunda süni göl və işğal altında olan Qaraçuğ dağları
Artificial lake in the south of Nargiztepe and Garachug mountains under occupation

*Kitab «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

*Nəşriyyat redaktoru – Əliş Mirzallı
Texniki redaktor – Mətanət Qaraxanlı
Kompyuter tərtibatı – Günel Muxtarova
Korrektor – Rita Müslümova*

Çapa imzalanıb: 03.10.2017.
Format: 60x90 1/16. Qarnitur: Times.
Ofset çap. Ofset kağızı. Həcmi: 6 ç.v.
Tiraj: 400. Sifariş № 13.

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az